

ศึกษาวิเคราะห์สัมมาปัญญาตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาท

Analytical Study of the Right Wisdom

According to the Concept of Theravada Buddhism

ณรงค์วารุช บุญมา

สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

nb@webmail.npru.ac.th

บทคัดย่อ

จากการศึกษาวิเคราะห์สัมมาปัญญาตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า 1) สัมมาทิฐิเป็นบ่อเกิดของสัมมาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท และ 2) การพัฒนาสัมมาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ต้องอาศัยปัจจัย 2 ประเภท ดังนี้ (1) ปัจจัยจากภายนอก (ปรโตโฆสะ) และ (2) ปัจจัยจากภายใน (โยนิโสมนสิการ) จนเกิดเป็นสัมมาทิฐิที่คอยอบรมบุคคลให้ดำรงอยู่ภายใต้กรอบศีล สมาธิ และปัญญาตามหลักไตรสิกขาหรืออริยมรรคมีองค์ 8 ในการดำเนินชีวิต เกิดคุณลักษณะของจิตที่ไม่คิดร้ายเบียดเบียนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น และมีการตรวจทานตนเองอยู่เสมอว่าทิฐิของตนนั้น ยังเป็นสัมมาทิฐิอยู่หรือไม่ มีหิริโอตตัมปะหรือไม่ ตลอดจนมีความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม การให้ผลของกรรม เชื่อเรื่องภพชาติ เชื่อในพระรัตนตรัย และมีความกตัญญูรู้คุณต่อผู้มีพระคุณมีบิดามารดาเป็นต้นหรือไม่ สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันว่าบุคคลนั้นเป็นผู้มีสัมมาทิฐิถึงแม้ว่าปัญญาที่เกิดขึ้นจากการฝึกฝนอบรมปลูกฝังนี้ จะยังไม่ใช่ปัญญาที่เป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธปรัชญาเถรวาท แต่ก็ยังเป็นปัญญาที่นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวันและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข พร้อมกับหมั่นพากเพียรฝึกฝนตนเองเพื่อพัฒนาสัมมาปัญญาของตนนั้นให้ไปสู่เป้าหมายอันเป็นสัมมาปัญญาสูงสุดคือโลกุตตระปัญญา

คำสำคัญ: สัมมาปัญญา สัมมาทิฐิ พระพุทธศาสนาเถรวาท

Abstracts

Analytical studying of the Right Wisdom according to the concept of Theravada Buddhism was found that 1) Right Understanding (Sammadhiti) is the source of wisdom in Theravada Buddhism and 2) the development of the Right Wisdom (Sammadhiti) in Theravada Buddhism based on two types of factors: (1) external factors (Paratocosa) and (2) internal factors (Yonisomanasikara) until the cause of the Right Understanding, training the person to live under the framework of precepts, meditation and wisdom, in accordance with the Threefold Learning or the Noble Eightfold Path in the daily life. The mental qualities that do not pose a threat to themselves and others. And there is always a self-examination that their views are. Is it a righteous opinion? Are you horny? There is a belief in the law of Karma, the effects of karma, believing in the world, believing in the genie and are you grateful to your benefactors, parents, etc.? These are testimony to the fact that the person has a sense of righteousness. Although the

wisdom of this cultivated training, it is not the wisdom that is the ultimate goal in Buddhist Theravada philosophy, but it is wisdom that is used to benefit the daily life and to live happily with others. Along with persistently training themselves to develop their own intellect, the ultimate goal is to achieve the highest intellectual level.

Keywords: right wisdom, right understanding, Theravada Buddhism

1. บทนำ

ปัญญาจัดเป็นธรรมะที่สูงที่สุดในทางพระพุทธศาสนา คือ ปัญญาที่แจ้งในพระนิพพาน (เป็นโลกุตตรปัญญา)” (พุทธทาสภิกขุ, 2434 : 48-49) นอกจากนี้ ปัญญา เป็นความรู้ทั่วถึงเหตุและผล รู้เหตุถึงผล รู้ผลถึงเหตุ ตามสัจจะความจริง เมื่อมีความรู้ในสิ่งใดแล้ว ก็ชื่อว่ามีปัญญาในสิ่งนั้น แต่ถ้าเป็นความรู้หลง รู้ผิด คือไม่ใช่เป็นความจริง ก็ไม่เรียกว่าปัญญา และมีคำเรียกความรู้ที่ถูกต้องว่า สัมมปัญญา ปัญญาชอบ ส่วนรู้ผิด รู้หลง เรียกว่า มิจฉาปัญญา หรือ มิจฉปัญญา ปัญญาผิด เพราะว่า ปัญญาเป็นคำกลางๆ แต่ต้องเป็นความรู้ถูกต้องจึงเป็นปัญญาหรือสัมมปัญญานั้นเอง จึงเป็นปัญญา ถ้าไม่ใช่สัมมปัญญา เป็นมิจฉปัญญา ปัญญาผิด ก็ไม่เรียกว่า ปัญญา แต่เป็นความรู้หลง รู้ผิด ฉะนั้น เมื่อเรียกว่าปัญญาโดยทั่วไป จึงมุ่งในทางดี อันหมายถึงว่ารู้ถูกต้อง ดังที่อธิบายไว้ข้างต้นว่า รู้ทั่วถึงเหตุผลตามสัจจะ คือ ตามที่เป็นจริง (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฒโน), 2220 : 1) ดังที่พระพุทธองค์ได้แสดงไว้ในพระไตรปิฎกทั้งสิ้น โดยคุณสมบัติของโลกุตตรปัญญาเป็นไปเพื่อกำจัดกิเลสตัณหา ขจัดอวิชชา เพื่อความรู้แจ้งและคุณสมบัติของโลกียปัญญาเป็นไปเพื่อความไม่ประมาท ความมีศรัทธา การดำรงอยู่ในศีลและเลี้ยงชีพด้วยการไม่เบียดเบียน สิ่งที่ทำให้คุณลักษณะของปัญญาในพระพุทธศาสนาจึงมีความโดดเด่นอีกประการหนึ่ง คือ การพัฒนาปัญญาของพระพุทธองค์ ทรงเป็นผู้ที่ฝึกฝนพากเพียรด้วยความอดทนอดกลั้น มีพระทัยที่เด็ดเดี่ยวมั่นคงและแน่วแน่งานสามารถตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง เมื่อตรัสรู้แล้วได้โปรดสั่งสอนบอกทางแก่ผู้ที่กำลังเดินทางอยู่ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่ไม่คับแคบของพระพุทธศาสนาจึงไม่หวงแหนมีความปรารถนาดีต่อมนุษย์ทั่วไป ไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ ไม่เจาะจงว่าจะต้องเป็นชนชาติใด

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาวิเคราะห์บ่อเกิดของสัมมาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- 2.2 เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักการพัฒนาสัมมาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

3. วิธีดำเนินการวิจัย

- 3.1 ศึกษาและรวบรวมข้อมูลในส่วนที่ว่าด้วยเรื่องปัญญาจากคัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสาร และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาหรือประเด็นที่ต้องการทราบ
- 3.2 ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากตำรา เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่เกี่ยวข้องกับปัญญาในการดำเนินชีวิตที่ดีในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท และรวมแนวคิดจากการวิเคราะห์ตีความของนักปราชญ์ต่าง ๆ

4. ผลการวิจัย

สัมมาทิฐิเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่จะทำให้เกิดสัมมาปัญญา สัมมาทิฐิเป็นเจตคติที่ถูกต้องดีงาม เป็นความเห็นแรกที่ จะนำไปสู่ความคิด การกระทำ ตลอดถึงก่อให้เกิดความรู้ที่ถูกต้องดีงาม ที่เรียกว่า สัมมาปัญญา และการพัฒนาสัมมาปัญญา ได้นั้นต้องอาศัยปัจจัย 2 ประเภท คือ 1) ปัจจัยจากภายนอก ได้แก่ ปรโตโฆสะหรือหมายถึงกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นผู้ชี้แนะสร้าง เสริมและก่อให้เกิดศรัทธา และ 2) ปัจจัยจากภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ คือต้องมีความแยบคายทางด้านความคิดพิจารณา ในสิ่งที่ถูกต้องและความสมควร จนเกิดเป็นสัมมาทิฐิที่คอยอบรมบุคคลนั้นให้คิด พุดและกระทำในสิ่งที่ถูกที่ควร เริ่มจาก พื้นฐานของปัจจัย 4 แล้วพัฒนาตนเองให้อยู่ในกรอบของศีล สมาธิ และปัญญา ตามลำดับโดยเฉพาะเรื่องของศีลแม้ศีลจะไม่ใช่ว่า ปัญญา แต่เป็นสิ่งที่ประกอบกันเมื่อใดมีศีลปัญญาก็เกิดขึ้นเมื่อนั้น หากมีความระมัดระวังในเรื่องของศีลมากเท่าใด ปัญญา ก็ถูกพัฒนาขึ้นไปมากเท่านั้น และศีลจะเป็นฐานให้เกิดสมาธิและปัญญาขึ้น ด้วยคุณลักษณะของจิตที่ไม่คิดร้ายเบียดเบียนทั้งต่อ ตนเองและผู้อื่น จิตจึงมีสภาพโปร่งสบายเหมาะการเจริญของสมาธิ เมื่อจิตมีกำลังตั้งมั่นด้วยกำลังของสติและสมาธิ จิตจึงผ่องใสเบิกบาน ควรแก่การใช้ปัญญาในการจัดการสิ่งต่าง ๆ ได้ ตามหลักของไตรสิกขาและอริยมรรคมีองค์ 8 เข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตโดยมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ แม้ว่าการจัดเรียงลำดับในองค์ธรรมทั้งสองจะมีความแตกต่างกันแต่การให้ผล นั้นจะมีความเอื้อกันทั้งระบบ

เมื่อเป็นมรรคเริ่มด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะและลงท้ายด้วยสัมมาสมาธิ แต่ในระบบไตรสิกขาจึงเอาสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ที่เป็นหมวดปัญญา ไปต่อท้ายสัมมาทิฐิ เนื่องจากมรรคเป็นระบบการปฏิบัติที่มุ่งเนื้อหา แจกแจงให้เห็น องค์ประกอบที่เป็นข้อย่อยว่ามีอะไรบ้าง การจัดลำดับความสัมพันธ์ของมรรคเป็นการจัดตามหน้าที่ของมันที่อยู่ในตัวผู้ปฏิบัติ ธรรม คือ ถ้าขาดสัมมาทิฐิเสียแล้วองค์ประกอบอื่นจะเกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อเห็นอย่างไร เชื่ออย่างไร เข้าใจอย่างไร มีทัศนคติ ใด ๆ ก็ดำริหรือคิดการอย่างนั้น คิดคือหน้าไป ก็เห็นจะแจ้งเข้าใจชัดยิ่งขึ้น คิดได้อย่างไรก็พูดไปอย่างนั้น เป็นความคิดดี พุด ดี ทำดี ดำเนินสืบต่อไป เป็นสัมมาทั้งหมด เพราะว่า ไตรสิกขา เป็นระบบปฏิบัติที่มุ่งในแง่ใช้งาน ไตรสิกขาก้าวจากการ เกี่ยวข้องกับบุคคลในฐานะเวทีสัมพันธ์ขององค์ธรรมต่างๆ หรือก้าวจากจุดเน้นที่ภายในจิตใจของบุคคลออกมาสู่จุดเน้นด้าน ภายนอก กำหนดการแสดงออกภายนอก ให้สะท้อนกลับเข้าไปมีอิทธิพลต่อความคิดความเห็นภายในจิตใจ ไตรสิกขาจึงก้าว ข้ามความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามลำดับระหว่างองค์ธรรมด้วยกันเองออกมาสู่การฝึกคนเป็นขั้นเป็นตอน จากส่วนที่หยาบไปหา ส่วนที่ละเอียด คือเริ่มด้วยฝึกกาย วาจา เข้าไปหาจิตใจ และปัญญา ที่เป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธปรัชญาเถรวาท เป็น ปัญญามาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เป็นชีวิตที่ไม่เบียดเบียนสร้างความเดือดร้อนแก่ตนเอง อยู่ร่วมกับ ผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนสังคมและโลกที่เราอาศัยอยู่ จะกระทำการสิ่งใดก็ประกอบด้วยปัญญาจึงนำพาให้ชีวิตมี แต่ความสงบสุข หมั่นพากเพียรฝึกฝนตนเองเพื่อพัฒนาปัญญาของตนนั้น ไปสู่เป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาท คือ โลกุตตระปัญญานั้นเอง

5. นิยามและความหมายของสัมมาปัญญา

คำว่า “สัมมาปัญญา” มาจาก 2 หน่วยคำ คือ สัมมา กับ ปัญญา คำว่า สัมมา แปลว่า ชอบ ถูกต้อง ดีงาม ส่วนคำว่า “ปัญญา” หมายถึง ความรู้, รู้ทั่ว, เข้าใจ, รู้ซึ่ง ความรู้ชัดแจ้งที่สามารถทำให้เกิดขึ้นได้โดยฝึกฝนพัฒนาตนเอง ตรงกับ ภาษาอังกฤษว่า wisdom, knowledge, understanding. (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2243 : 119) ประกอบด้วยปัญญา 3 คือ 1) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การคิด การพิจารณาหาเหตุผล 2) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การฟัง การเล่าเรียน และ 3) ภวานามยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ ดังนั้น คำว่า “ปัญญา” ยังหมายถึง ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะภาวะที่รู้ ภาวะที่ ฉลาด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำ

ทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลุกปัญญา ปัญญาทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท
ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้วความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้น
ธรรม สัมมาทิฐิ นี้ชื่อว่า ปัญญา (ขุ.ม. (ไทย) 29/21/92) ดังนั้น สัมมาปัญญา จึงหมายถึง รู้ชอบ คือ ความรู้ที่ถูกต้องดีงาม

6. แหล่งที่มาแห่งหรือบ่อเกิดสัมมาปัญญา

พระพุทธศาสนา ถือว่า มีแหล่งที่มาแห่งความรู้หรือปัญญาอยู่ 3 ประการ (ที.ปา. (ไทย) 11/43/271) คือ

1) **สุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง)** หมายถึง ปัญญาที่รู้ชัดธรรมที่ได้สดับมานั้น ชื่อว่า สุตมยปัญญา (ขุ.ป. (ไทย) 31/20/28) คือ ความรู้ที่สำเร็จจากการฟัง เช่น การศึกษาเล่าเรียน ฟังเข้าใจให้แจ่มแจ้งตามวิชาการที่นำมาอบรมสั่งสอนนั้นจนจำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมายถึงเอาปัญญาที่เกิดจากการฟังธรรม รวมไปถึงปัญญาที่เกิดจากการศึกษาหาความรู้ในทางโลก ความรู้ที่เกิดจากการได้ยินได้ฟังนี้เอง ทำให้มนุษย์สร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นมากมาย วิวัฒนาการจากความรู้เดิมเพื่อฝึกฝนตนเองเริ่มตั้งแต่การศึกษาเล่าเรียนในวัยเด็ก จนเติบโตนำความรู้เหล่านั้นมาประกอบอาชีพที่สุจริต เลี้ยงดูตนเองและครอบครัวให้ได้อยู่อย่างสะดวกสบาย อันนับเป็นปัญญาในทางโลกที่มนุษย์ส่วนใหญ่ดำเนินอยู่เป็นโลกียปัญญา หากได้มีโอกาสฟังธรรมจนเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ ก็จะมีโอกาสพัฒนาตนเองได้ และรู้จักพิจารณา ตั้งใจฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญานั้นเอง (ขุ.สุ. (ไทย) 25/188/544)

2) **จินตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด)** หมายถึง ความรู้ที่สำเร็จจากการใช้ความคิดหรือการคิดอย่างเป็นกระบวนการ หรือเป็นการคิดแบบมีเหตุมีผล 10 ประการ (ส.ม. (ไทย) 19/1081/596) ได้แก่ 1) คิดแบบสวาทาเหตุ หรือ คิดแบบอิติปัจจยตา 2) คิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ หรือสมัยใหม่เรียกว่าคิดแบบวิเคราะห์ 3) คิดแบบสามัญลักษณะ หรือคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา 4) คิดแบบอริยสัจหรือคิดแบบแก้ปัญหา 5) คิดแบบอรรถสัมพันธ์ เป็นการพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง หลักการกับความมุ่งหมาย 6) คิดแบบคุณโทษและทางออก 7) คิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม 8) คิดแบบปลุกเร้าคุณธรรม 9) คิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน และ 10) คิดแบบวิภังชวาท เพราะเหตุนี้ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการเป็นปัญญาที่เกิดจากกระบวนการความคิดที่ก่อให้เกิดปัญญา ในการดำเนินชีวิตนั้นมาคิด พิจารณา เล็งเห็นถึงคุณค่าประโยชน์และโทษจากเรื่องราวต่างๆ จะทำให้เกิดปัญญาที่สามารถไตร่ตรองถึงสภาวะธรรมอันเหมาะสมจึงเป็นผู้ที่มีความตรึกตรอง พังพินิจเพราะผู้มีปัญญา พังพินิจ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้มีปัญญาทราวม ไม่มีจิตตั้งมั่น ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง 100 ปี” (ขุ.ธ. (ไทย) 22/111/62) นี่จึงเป็นคุณสมบัติของจินตมยปัญญานั้นเอง

3) **ภาวนามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการอบรม)** หมายถึง ความรอบรู้ที่สำเร็จจากการเจริญภาวนา เป็นปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนลงมือปฏิบัติด้วยตนเองอย่างแท้จริง โดยมีตนเองเป็นที่พึ่ง มนุษย์สามารถพัฒนาปัญญาให้เจริญขึ้นจากการภาวนานี้เอง จากการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนเอง และภาวนามยปัญญานี้สามารถพัฒนาไปสู่โลกุตระปัญญาได้ ดังที่กล่าวแล้วว่าปัญญานั้นเป็นแสงสว่างโลก เพราะแสงสว่างทำให้มนุษย์มองเห็นสรรพสิ่งได้อย่างชัดเจน แสงสว่างที่เกิดจากปัญญานั้นจึงเปรียบเสมือนแสงนำทางให้มนุษย์ได้เดินทางอย่างถูกต้อง ได้เรียนรู้และจดจำจากประสบการณ์ เช่น ความทุกข์ ไม่ว่าจะทุกข์ทางกายหรือทางใจ มนุษย์ทั้งหลายต่างเกลียดกลัวและไม่อยากให้เกิดขึ้นในชีวิตของตน และเนื่องจากมนุษย์ทั้งหลายขาดปัญญานี้เองจึงทำให้มนุษย์ต้องวนเวียนอยู่กับความทุกข์เดิมๆ โดยหาทางออกไม่ได้ ถ้าหากมนุษย์เข้าใจในเรื่องของความทุกข์และชวนชวยพากเพียรในการฝึกฝนตนเองเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงให้พ้นจากความทุกข์ ปัญญาจะเป็นเครื่องนำทางสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ได้

7. หลักการสร้างปัญญา

หลักการพัฒนาปัญญาตามหลักธรรมที่เป็นเครื่องเจริญ และเป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญอกงามแก่ปัญญา หรือเรียกว่า “ปัญญาวุฒิ” ที่เป็นหลักธรรมที่สามารถนำมาบูรณาการใช้ได้จริงในการดำเนินชีวิต จัดเป็นโลกีย์ปัญญา ได้แก่ 1) สปัปฺริสสังเสว เสวนาสัตบุรุษ คบหาท่านผู้ทรงธรรมเป็นกัลยาณมิตร 2) สัทธัมมัสสวนะ สดับสัทธรรม ใส่ใจเล่าเรียนฟัง อ่านหาความรู้ให้ได้ธรรมที่แท้ 3) โยนิโสมนสิการ ทำในใจโดยแยบคาย รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยถูกวิธี และ 4) ธัมมานุสम्मปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติธรรมถูกหลัก ให้ธรรมย่อยคล้อยแก่ธรรมใหญ่ สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของธรรมทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม คำว่า “ปัญญาวุฒิ” เป็นปัญญาที่เกิดจากการศึกษา สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง เพราะการที่ได้เสวนากับผู้ทรงความดี ก็จะส่งผลให้ประพฤติชอบด้วย กาย วาจาใจ ตั้งใจฟังคำสอนของท่าน เอาใจใส่เล่าเรียน(สุตมยปัญญา)การรู้จักคิดพิจารณาให้เห็นเหตุผลคุณโทษในสิ่งที่เล่าเรียนสดับฟังนั้น จับสาระที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้ (จินตามยปัญญา) จากนั้นก็นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนตริตรองเห็นแล้วไปใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลัก สอดคล้องกับความมุ่งหมายของเรื่องนั้นๆ (ภาวนามยปัญญา)

ปัญญาวุฒินี้ ถือได้ว่า เป็นการนำสุตมยปัญญาและจินตมยปัญญา มาบูรณาการให้เกิดประโยชน์สูงสุด จะเป็นปัญญาที่ควรแก่การทำงานสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ทุกคนว่า สามารถพัฒนาจิตใจไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ด้วยความเพียรของตน ด้วยผลแห่งการกระทำของตน มิได้มาจากการอ้อนวอนขอจากพระเป็นเจ้า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกกาย คือ มีตนเป็นที่พึ่ง (ที.ม. (ไทย) 10/165/111) เพื่อพาตัวเองออกจากกองทุกข์ มีจุดมุ่งหมายคือการสอนให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลกด้วยวิธีการสร้าง “ปัญญา” ซึ่งความทุกข์ของมนุษย์ในยุคปัจจุบันนี้เกิดจากความเจริญก้าวหน้า ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศาสนา และทุกด้านที่กล่าวมานั้นมุ่งเน้นไปที่ความเจริญทางด้านวัตถุมากกว่าการพัฒนาทางด้านจิตใจ ทำให้เกิดปัญหาต่างๆขึ้นในสังคม ทั้งนี้เพราะคนในสังคมมีความเจริญทางด้านจิตใจน้อยไป หรือตามไม่ทันความเจริญทางด้านวัตถุนั้นเอง ทำให้คนในสังคมดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางกระแสแห่งวัตถุนิยม แข่งขันและเอาเปรียบกันเพื่อความมั่งคั่งทางวัตถุหรือที่เรียกว่าตามทันแต่รู้ไม่เท่าทัน (พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต), 2546 : 10)

8. ระดับของปัญญา

ในพระพุทธศาสนามีการพัฒนาปัญญาที่มีความแตกต่างกันไป โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1) **โลกีย์ปัญญา** กล่าวคือ โลกีย์ปัญญา เป็นปัญญาในทางโลก เป็นวิสัยของโลก เป็นสภาวะเนื่องในโลกอันมีวิบากภูมิ 3 คือ มนุษย์ (ชั้น 5) สวรรค์ (รูปภูมิ) พรหม (อรุภูมิ) เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยกิเลสเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวมีผลที่ทำให้ได้ อภิญญา (ม.ม.อ. (ไทย) 2/310/139., ที.ปา.อ. (ไทย) 3/74/25) หมายถึง ปัญญาความรู้ที่สูงเหนือกว่าปกติ เป็นความรู้พิเศษที่เกิดขึ้นจากการอบรมจิตเจริญปัญญาหรือในการเจริญกรรมฐาน ดังที่พระพุทธองค์ไม่ทรงสรรเสริญผลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเหล่านี้ เพราะไม่ใช่หนทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์อย่างแท้จริงทรงอุปมาไว้ว่า “ลากสักการะเหมือนกิ่งไม้และใบไม้ ปารีสุทธิศีล 4 เหมือนสะเก็ดไม้ผานและสมบัติเหมือนเปลือกไม้ อภิญญาที่เป็นโลกียะเหมือนกระทู้ไม้ มรรคผลเหมือนแก่นไม้” (ที.ปา.อ. (ไทย) 3/74/25) ที่ส่งผลมาจากอภิญญาที่มีความเกี่ยวข้องต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลทั่วไปน้อยมากและไม่สอดคล้องต่อการพัฒนาปัญญาแต่อย่างใด เป็นเรื่องที่ฝึกฝนกันเฉพาะกลุ่มบุคคลที่มีความสนใจ หากนำไปใช้ในทางที่ผิด ยิ่งจะเป็นการทำให้การพัฒนาปัญญาล่าช้าเป็นต้น

2) **โลกุตตรปัญญา** กล่าวคือ โลกุตตรปัญญาเป็นปัญญาที่ไม่เน้นเรื่องในวิภวภูมิ อันไม่ใช่วิสัยของโลก สภาวะพ้นโลก ไม่เกี่ยวเนื่องกับวิบากภูมิอีกต่อไป ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน (อภิ.สง. (ไทย) 34/1463 – 1464/359) อันประกอบด้วยอภิญญา (ที.สี.แปล) 9/234-248/77-84) เป็นปัญญาที่ผ่านการฝึกฝนอบรม จนสามารถขัดเกลากิเลสตัดมหาคามเห็นผิดไปโดยลำดับ คือ “อริยบุคคล” ส่วนปัญญาในขั้นสุดท้าย คือ อรหัตตผล เป็นปัญญาที่ทำให้ลายกิเลสลงสิ้น มีความเห็นแจ้งรู้ในสรรพสิ่งตาม

ความเป็นจริงของพระพุทธองค์และพระอรหันตสาวกในระดับโลกุตตรปัญญา ที่เป็นพื้นฐานในการฝึกฝน เพื่อให้มีความเจริญมากขึ้น เพราะการเรียนรู้ที่จะอยู่ในโลกอย่างปลอดภัยจากความทุกข์ ไม่ใช่สิ่งที่กระทำโดยง่าย หากมนุษย์ยังไม่สามารถพัฒนาปัญญาจนถึงระดับโลกุตระได้ในช่วงอายุหนึ่งได้ จึงต้องเริ่มต้นจากการพัฒนาปัญญาในระดับโลกียะเสียก่อน เพื่อเป็นเครื่องช่วยให้มนุษย์มีความเข้าใจเรื่องทางโลก ผ่อนคลายจากความยึดมั่นในชั้น 5 ที่ก่อให้เกิดกิเลสตัณหา จึงเป็นเหตุให้มนุษย์ยังคงวนเวียนอยู่ในวิบากภูมินั่นเอง

9. วิธีการพัฒนาของปัญญาตามแนวสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิเป็นความเห็นถูกต้องตามสภาวะธรรมชาติตามชีวิตของมนุษย์นี้เป็นสิ่งไม่เที่ยง ทุกคนถูกรอบงำด้วยกฎของไตรลักษณ์ มีสภาพเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง การที่บุคคลจะพัฒนาตนหรือพัฒนาปัญญาได้นั้น จึงต้องเริ่มจากกระบวนการแห่งความคิดเห็นที่ถูกต้องเสียก่อน เช่น เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) นี้ เมื่อเป็นสัมมาทิฐิ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็ไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543 : 251) ดังนั้น สัมมาทิฐิจัดเป็นปัญญาในขั้นแรกที่จะต้องพัฒนาความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงนั้น ย่อมทำให้เกิดผลในแง่บวก โดยไม่มีอวิชชาครอบงำ มีการรู้และเข้าใจตามสภาพความจริงตามธรรมชาติล้วน ๆ โดยไม่มีการปรุงแต่งตามความยึดมั่นถือมั่นของตนอย่างนี้ วิชชาความรู้ก็เกิดขึ้น เห็นแจ้ง หมดสิ้นจากกิเลส และรู้นิพพานได้ด้วยความเป็นจริง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน อนิจจสูตร สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรคว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อนัตตาของเรา

เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น (ส. ข. (ไทย) 17/54/62) ดังนั้น สัมมาทิฐิจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของอริยมรรคในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรม เพื่อให้ถึงความสิ้นกิเลสและเข้าถึงเป้าหมายสำคัญ 2 ประการ คือ (ม. อุ. (ไทย) 14/136/175-176) 1) ทิฐิที่เห็นว่าการที่ให้แล้วมีผลของการทำกรรมดีและกรรมชั่วมีผลคือวิบากทั้งในโลกนี้และโลกหน้า บิดามารดามีคุณอันประเสริฐเป็นผู้ให้กำเนิด เทวดาและสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีมีอยู่จริง ปฏิบัติธรรมให้รู้แจ้งถึงความบริสุทธิ์ด้วยปัญญาของตน แล้วสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติตามทั้งในภพนี้และภพหน้าด้วยสิ่งที่ได้เห็นมาแล้ว เข้าใจแล้ว เป็นโลกียสัมมาทิฐิ และ 2) ปัญญาอันประเสริฐ มีปริชาหยั่งรู้ ความเห็นที่ถูกต้องตามสภาวะเป็นองค์แห่งทางปฏิบัติธรรมที่เกิดผลคือ จิตปราศจากมลทิน สิ้นกิเลส มุ่งสู่ปัญญา มีเหล่าพระอริยบุคคลเท่านั้นที่เห็นตามสภาวะธรรมชาติอย่างถ่องแท้ จัดเป็น โลกุตตรสัมมาทิฐิ

10. วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวมรรคมืองค์ 8

วิธีการพัฒนาไปสู่โลกุตตรปัญญา ต้องอาศัยการทำงานอย่างเป็นระบบ ดังที่กล่าวแล้วว่าความสำคัญของอริยมรรคมืองค์ 8 นั้น เป็นข้อวัตรหรือข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ซึ่งเริ่มจากทัศนคติหรือความเห็น ความเห็นที่ว่านี่เป็นความเห็นถูกต้องที่มีต่อโลกต่อการดำเนินชีวิตทั้งของตนและของผู้อื่น ด้วยความสมบูรณ์แห่งทิฐินั้นจึงเป็นจุดเริ่มต้นแห่งกระบวนการพัฒนาปัญญา เพราะอาศัยปัจจัยภายนอก คือกัลยาณมิตร และอาศัยปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการร่วมกันก่อให้เกิดโลกียสัมมาทิฐิ และโลกียปัญญาแล้ว ผู้วิจยจึงขอกกล่าวถึงอริยมรรคมืองค์ 8 ในฐานะที่เป็นแนวทางเพื่อการพัฒนาไปสู่โลกุตตรปัญญา ดังนี้ 1) สัมมาทิฐิ 2) สัมมาสังกัปปะ 3) สัมมาวาจา 4) สัมมากัมมันตะ 5) สัมมาอาชีวะ (ที.ม. (ไทย) 10/402/335 - 336) 6) สัมมาวายามะ 7) สัมมาสติ 8) สัมมาสมาธิ (อภิ.วิ. (ไทย) 35/275/172-173) เพราะว่า วิธีการพัฒนาปัญญาตามหลักอริยมรรคมืองค์ 8 ที่เป็นกระบวนการฝึกตนเพื่อพัฒนาปัญญา ซึ่งเป็นคุณสมบัติติดตัวผู้นั้นมา ได้แก่ 1) ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอัน

มาก 2) กิตติศัพท์ย่อมขจรไป 3) จะเข้าไปสู่บริษัทใด ย่อมแก่ล้าล้าไม่เก้อเงิน 4) ไม่หลงสติตาย 5) หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (ที.ปา. (ไทย) 11/316/305)

คุณสมบัตินี้กล่าวในการพัฒนาจึงก้าวหน้าต่อไปในองค์แห่งมรรค ได้แก่ การสร้างความเพียรเพื่อให้เกิดสติและสมาธิ โดยผู้ที่ปรารถนาความเพียรจะมีคุณสมบัตินี้ ดังนี้คือ 1) เป็นผู้มีความศรัทธาเชื่อพระปัญญาของพระพุทธเจ้า 2) เป็นผู้มีความน้อยใจ โรคเบาบาง 3) เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา 4) เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด 5) เป็นผู้มีความปัญญา (ที.ปา. (ไทย) 11/317/306) คุณสมบัตินี้กล่าวจึงทำให้คุณสมบัตินี้ของสัมมาสติและสัมมาสมาธิ และพัฒนาไปจนถึงสัมมาวิมุติ อันเป็น โลกุตตรปัญญาในที่สุด ด้วยองค์แห่งมรรค ที่เรียกว่า การฝึกฝนเฉพาะตนนั่นเอง

11. วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวไตรสิกขา 3

วิธีการพัฒนาตามแนวไตรสิกขาหมายถึง การศึกษาสิกขา 3 คือ สติ สมาธิ และปัญญา (อง.อรรถกถ.อ. (ไทย) 3/19/244) เมื่อบุคคลเกิดศรัทธาและความคิดที่แยกคายขึ้นในตนสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) จึงเป็นสิ่งที่เหนียวแน่นไว้จากความชั่วร้ายมั่นในความสุจริต ดังนั้นในการดำเนินชีวิตมนุษย์ทุกคนพึงทำหน้าที่ของตน (ขุ.ธ.(ไทย) 25/217/100) หน้าที่ของตนนี้ หมายถึง การบำเพ็ญสิกขา 3 ให้บริบูรณ์ (ขุ.ธ.อ.(ไทย) 6/142) ได้แก่

1) **อริสติกสิกขา** กล่าวคือ เป็นผู้มีความสำคัญต่อการสวดในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาการ และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สีสันเล็ก สีสันใหญ่ สีสันที่พึง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวังเป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล

2) **อริจิตตสิกขา** กล่าวคือ เป็นผู้มีความสำคัญจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความสงบภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้ชื่อว่าอริจิตตสิกขา

3) **อริปัญญา** กล่าวคือ เป็นผู้มีความสำคัญประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐ หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลสให้บรรลถึงความสิ้นทุกข์ โดยชอบตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ เอรูตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) เอรูตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) เอรูตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้อัสวะ เอรูตามความเป็นจริงว่า นี้อัสวะสมุทัย เอรูตามความเป็นจริงว่า นี้อัสวานิโรธ เอรูตามความเป็นจริงว่า นี้อัสวานิโรธคามินีปฏิปทา นี้ชื่อว่า อริปัญญาสิกขา (ขุ.ม.(ไทย) 29/10/48 - 49)

นอกจากนี้ สติในพระพุทธศาสนายังมีอีก 3 ประเภท ได้แก่ 1) จุฬสติ สติอย่างหยาบ ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม ไม่ฉันอาหารยามวิกาล เป็นต้น 2) มัชฌิมสติ สติอย่างกลาง ข้อห้ามที่เพิ่มเข้ามาได้แก่ เว้นจากการสะสมอาหาร เว้นจากเตร็จฉานกถา คือ พุดเพื่อเจ้อ เรื่องไร้สาระ เป็นต้น 3) มหาสติ สติอย่างละเอียด ได้แก่ เว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยเตร็จฉานกถา คือ การทำนายทายทักนิมิตต่างๆ เป็นต้น (ที.สี. (ไทย) 9/194 - 204/65 - 69) สำหรับสติของประชาชน พระพุทธองค์หมายเอาสติของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนที่เป็นพื้นฐานสำคัญ บุคคลหรือคฤหัสถ์พึงปฏิบัติ ในเบื้องต้น คือ สติ 5 ที่จะต้องรักษาประจำ สติ 8 ที่พึงรักษาในวันอุโบสถ 8 คำ 14 คำ 15 คำ และสติ 10 (ถ้าสามารถ) และเจริญสมาธิปัญญาตามความเหมาะสมแก่สติที่รักษานั้นๆ (ขุ.อ. (ไทย) 46/331) แต่การฝึกฝนเพื่อมุ่งสู่โลกุตตรปัญญาไม่ใช่เรื่องที่คฤหัสถ์จะกระทำได้ง่าย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่าการอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอดีต เป็นทางมาแห่งธุลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่ผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ดุจสังข์ชัตต์ ไม่ใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดี เราควรโกนผมและหนวด ทุ่มหมากสาวพัสดุ์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเถิด (ม.อ. (ไทย) 14/13/19) ดังนั้น สติที่มุ่งหมายสู่โลกุตตรปัญญาจึงต้องเป็นสติในพระวินัย หรือเรียกว่าศีลระดับวินัยเป็นข้อบังคับหรือเป็นระเบียบที่ต้องปฏิบัติตาม เพราะว่า สติของคฤหัสถ์มีน้อยน้อยกว่า

ของพระภิกษุอาจทำให้การรักษาทำได้ง่ายกว่า หรือกล่าวได้ว่าทำให้บริสุทธิ์ได้ง่ายกว่าศีลที่มีมากข้อ ดังนั้นคฤหัสถ์ที่มุ่งมั่นพากเพียรก็มีโอกาสประสบความสำเร็จได้เช่นกัน

12. วิธีกาพัฒนาปัญญาในการเจริญกัมมัฏฐาน

บ่อเกิดของปัญญาข้อสุดท้ายที่จะทำให้ปัญญาที่เกิดขึ้นแล้วนั้นดำรงอยู่ได้ ก็คือ ภาวนามยปัญญา เพราะปัญญาที่เกิดจากสัมมาทิฐิแรกโดยอาศัยปัจจัยจากภายนอกและปัจจัยภายในนั้นยังเป็นปัญญาที่อยู่ในฝ่ายโลกิยะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั่วไปซึ่งยังต้องเกี่ยวข้องกับโลก ที่ยังต้องหลงใหลอยู่ในกามคุณทั้งความน่าพอใจและไม่น่าพอใจ จึงเป็นเรื่องยากอย่างยิ่งที่ระมัดระวังทวารทั้ง 6 ดังนั้น การฝึกฝนตนเองยังต้องดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง กระบวนการฝึกฝน เพื่อการพัฒนาปัญญาที่มุ่งหวังเพื่อการขัดเกลากิเลส จึงต้องอาศัยวิธีการที่เป็นรูปแบบ เพื่อให้ปัญญาได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องในการฝึกภาคปฏิบัติ หรือการภาวนา ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 (วิ.ม. (ไทย) 1/199/185) เป็นการฝึกเจริญสติโดยใช้หลักการเจริญสติปัฏฐานเป็นทางสายเดียว (ที.ม.อ. (ไทย) 2/373/359, ม.ม.อ. (ไทย) 1/106/251) เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน (ที.ม.อ. (ไทย) 2/214/197, ม.ม.อ. (ไทย) 1/106/251) เพื่อให้แจ้งนิพพาน (ที.ม.อ. (ไทย) 2/373/368, ม.ม.อ. (ไทย) 1/106/253, อภ.วิ. (ไทย) 35/355-389/306-327) 4 ประการ (ม.ม. (ไทย) 12/106/101) ในการเจริญสติปัฏฐานที่ก้าวสู่ปัญญาขั้นสูงสุด คือ 1) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ด้วยการมีสติพิจารณาหลวมใจเข้าออก มีสติรู้อิริยาบถใหญ่ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน มีสัมปชัญญะในการเคลื่อนไหว การก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังขาริ ภาตจรจร การฉัน การเคี้ยว การดื่ม การลึ้ม การถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ทำความรู้สึกตัวในการ เดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง 2) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยสุขเวทนา” เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยทุกขเวทนา” เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า “เรา เสวยเสวยอทุกขมสุขเวทนา” 3) พิจารณาเห็นจิตในจิต จิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่า “จิตมีราคะ” จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า “จิตปราศจากราคะ” จิตมีโทสะ ก็รู้ชัดว่า “จิตมีโทสะ” จิตปราศจากโทสะ ก็รู้ชัดว่า “จิตปราศจากโทสะ” จิตมีโมหะ ก็รู้ชัดว่า “จิตมีโมหะ” จิตปราศจากโมหะ ก็รู้ชัดว่า “จิต ปราศจากโมหะ” 4) พิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายในธรรม คือ นิรวรณ 5 อยู่ เมื่อกามฉันทะ (ความพอใจในกาม) เมื่อพยาบาท (ความคิดร้าย) เมื่อถีนมิทธะ (ความหดหู่เซื่องซึม) เมื่ออุทธัจจกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) เมื่อวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) นิรวรณ 5 นี้ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “นิรวรณ 5 ภายในของเรามีอยู่” เมื่อนิรวรณ 5 ไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “นิรวรณ 5 ไม่มีอยู่เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ เห็นความเกิดและดับของอุปาทานชั้น 5 อยู่ เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อายตนะภายใน 6 และอายตนะภายนอก 6 อยู่ เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ โพชฌงค์ 7 อยู่ เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อริยสัจ 4 อยู่ (ที.ม. (ไทย) 10/374-403 /302-338)

13. สรุปวิเคราะห์

สัมมาปัญญาเกิดขึ้นได้โดยอาศัยสัมมาทิฐิเป็นฐานเกิด ความเห็นหรือเจตคติที่ประกอบด้วยคุณธรรมนับได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้สัมมาปัญญาอย่างไม่ต้องสงสัย ขณะเดียวกันการพัฒนาสัมมาปัญญานั้นต้องอาศัยปัจจัย 2 ประเภท คือ 1) ปัจจัยจากภายนอก ได้แก่ ปรโตโฆสะหรือหมายถึงกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นผู้ชี้แนะสร้างเสริมและก่อให้เกิดศรัทธา และ 2) ปัจจัยจากภายในหรืออินโสมนสิการ คือ ต้องมีความแยบคายทางด้านความคิดพิจารณาในสิ่งที่ถูกต้องและความสมควร จนเกิดเป็นสัมมาทิฐิที่คอยอบรมบุคคลนั้นให้คิด พูดและกระทำในสิ่งที่ถูกต้องที่ควร เริ่มจากพื้นฐานของปัจจัย 4 แล้วพัฒนาตนเองให้อยู่ในกรอบของศีล สมาธิและปัญญาตามลำดับนั่นเอง

โดยเฉพาะเรื่องของศีลแม้ศีลจะไม่ใช่วิปัสสนา แต่เป็นสิ่งที่ประกอบกันเมื่อใดมีศีลปัญญาก็เกิดขึ้นเมื่อนั้น หากมีความระมัดระวังในเรื่องของศีลมากเท่าใด ปัญญาที่ถูกพัฒนาขึ้นไปมากเท่านั้น และศีลจะเป็นฐานให้เกิดสมาธิและปัญญาขึ้น ด้วย

คุณลักษณะของจิตที่ไม่คิดร้ายเบียดเบียนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น จิตจึงมีสภาพโปร่งสบายเหมาะการเจริญของสมาธิ เมื่อจิตมีกำลังตั้งมั่นด้วยกำลังของสติและสมาธิ จิตจึงผ่องใสเบิกบาน ควรแก่การใช้ปัญญาในการจัดการสิ่งต่าง ๆ ได้

หลักของไตรสิกขาและอริยมรรคมีองค์ 8 เข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตโดยมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ แม้ว่าการจัดเรียงลำดับในองค์ธรรมทั้งสองจะมีความแตกต่างกันแต่การให้ผลนั้นจะมีความเอื้อกันทั้งระบบ เมื่อเป็นมรรคเริ่มด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะและลงท้ายด้วยสัมมาสมาธิ แต่ในระบบไตรสิกขาจึงเอาสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ที่เป็นหมวดปัญญา ไปต่อท้ายสัมมาทิฐิ เนื่องจากมรรคเป็นระบบการปฏิบัติที่มุ่งเนื้อหา แจกแจงให้เห็นองค์ประกอบที่เป็นข้อย่อยว่ามีอะไรบ้าง การจัดลำดับความสัมพันธ์ของมรรคเป็นการจัดตามหน้าที่ของมันที่อยู่ในตัวผู้ปฏิบัติธรรม คือถ้าขาดสัมมาทิฐิเสียแล้วองค์ประกอบอื่นจะเกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อเห็นอย่างไร เชื่ออย่างไร เข้าใจอย่างไร มีทัศนคติอย่างไร ก็ดำริหรือคิดการอย่างนั้น คิดคืบหน้าไป ก็เห็นจะแจ้งเข้าใจชัดยิ่งขึ้น คิดได้อย่างไรก็พูดไปอย่างนั้น เป็นความคิดดี พูดดี ทำดี ดำเนินสืบต่อไป เป็นสัมมาทั้งหมด

เพราะว่า ไตรสิกขา เป็นระบบปฏิบัติที่มุ่งในแง่ใช้งาน ไตรสิกขาก้าวจากการเกี่ยวข้องกับบุคคลในฐานะเวทีสัมพันธ์ขององค์ธรรมต่างๆ หรือก้าวจากจุดเน้นที่ภายในจิตใจของบุคคลออกมาสู่จุดเน้นด้านภายนอก กำหนดการแสดงออกภายนอก ให้สะท้อนกลับเข้าไปมีอิทธิพลต่อความคิดความเห็นภายในจิตใจ ไตรสิกขาจึงก้าวข้ามความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามลำดับระหว่างองค์ธรรมด้วยกันเองออกมาสู่การฝึกคนเป็นขั้นเป็นตอน จากส่วนที่หยาบไปหาส่วนที่ละเอียด คือเริ่มด้วยฝึกกาย วาจา เข้าไปหาจิตใจ และปัญญา

ส่วนสัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นแล้วนั้นจะเป็นเหมือนหัวขบวนที่มีกำลังในการชักลากองค์ธรรมที่เหลือทั้งหมด เมื่อสัมมาทิฐิเจริญขึ้นก็ทำให้องค์ธรรมทั้งหมดเจริญตามกันไปอย่างนี้ตลอดระยะเวลาแห่งการพัฒนาปัญญา โดยบุคคลจะต้องตรวจทานตนเองอยู่เสมอว่าทิฐิของตนนั้นยังเป็นสัมมาทิฐิอยู่หรือไม่ ด้วยการตรวจสอบผลของการกระทำ ได้แก่ เรื่องของศีล การไม่เบียดเบียน มีความอายชั่วกลัวบาป ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม การให้ผลของกรรม มีความกตัญญูรู้คุณโดยเฉพาะพระคุณของบิดามารดา เชื่อในพระรัตนตรัย เชื่อในเรื่องชาติภพ และเชื่อว่าผู้บรรลุคุณวิเศษมีจริง เหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันว่าบุคคลนั้นเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ถึงแม้ว่าปัญญาที่เกิดขึ้นจากการอบรมหรือฝึกตนนี้ ยังไม่ใช่ปัญญาที่เป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นปัญญามาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เป็นชีวิตที่ไม่เบียดเบียนสร้างความเดือดร้อนแก่ตนเองอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนสังคมและโลกที่เราอาศัยอยู่ จะกระทำการสิ่งใดก็ประกอบด้วยปัญญาจึงนำพาให้ชีวิตมีแต่ความสงบสุข หมั่นพากเพียรฝึกฝนตนเองเพื่อพัฒนาปัญญาของตนนั้น ไปสู่เป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาท คือ โลกุตตระปัญญานั้นเอง

เอกสารอ้างอิง

พุทธทาสภิกขุ. (2434). **คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2243). **พจนานุกรมศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). (2242). **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2246). **การสร้างสรรคปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2243). **พจนานุกรมศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2500. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม. (2247). **มิลินทปัญหา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2220). **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. นครปฐม :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2249). **ศีลในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร
: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.